

2016 | 4

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- A KÖZJÓ A KÉSEI RENDISÉG
DISKURZUSAIBAN
*SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, HÖNICH HENRIK,
KÖKÉNYESI ZSOLT, SZILÁGYI MÁRTON
ÉS MIRU GYÖRGY ÍRÁSAI*
- *PATRICE M. DABROWSKI*
A KÁRPÁTOK „FELFEDEZÉSE”
- *RUBÉN GONZÁLEZ CUERVA*
A KIVÁLÓ ERDÉLYI FEJEDELEM
- *MÁTYÁS-RAUSCH PETRA*
A SZATMÁRI BÁNYAVIDÉK BETHLEN GÁBOR
URALKODÁSÁNAK ELSŐ ÉVEIBEN
- *TURBUCZ DÁVID*
„FERENC JÓSKA AZT ÜZENTE”
- *KERTÉSZ BALÁZS*
A MAGYARORSZÁGI OBSZERVÁNS
FERENCESEK 1499. ÉS 1518. ÉVI
KONSTITÚCIÓINAK PROLÓGUSA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 4. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)

GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

E számunk vendégszerkesztője: SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

A KÖZJÓ A KÉSEI RENDISÉG DISKURZUSAIBAN

<i>Szijártó M. István:</i> A közjó fogalma a kora újkori politikai diskurzusokban	499
<i>Höfnich Henrik:</i> „Közönséges boldogság” és „közjó”. Fogalomhasználatok Osvald Zsigmond <i>Az igaz hazafi</i> című művében	505
<i>Kökényesi Zsolt:</i> A hasznos állampolgár képzése. Közjó és oktatás-nevelés kapcsolata a 18. századi Habsburg Monarchiában	519
<i>Szilágyi Márton:</i> A közjó Bessenyei György <i>Tariménes utazása</i> című regényében (1804)	533
<i>Miru György:</i> Morális értékek és megosztható javak a reformkori politikai gondolkodásban	541

TANULMÁNYOK

<i>Patrice M. Dabrowski:</i> A Kárpátok „felfedezése”. Síkvidékiek és hegylakók találkozásai a 19. században	555
<i>Rubén González Cuerva:</i> „A kiváló erdélyi fejedelem”. A török elleni hosszú háború (1593–1606) a <i>relaciones de sucesos</i> tükrében	565

MŰHELY

<i>Mátyás-Rausch Petra:</i> A szatmári bányavidék helyzete Bethlen Gábor uralkodásának első éveiben (1613–1620)	585
<i>Turbucz Dávid:</i> „Ferenc Jóska azt üzenté”. Uralkodói születés- és névnapok az I. világháború alatt	603
<i>Kapitány Adrienn:</i> Közlekedéssel kapcsolatos javaslatok az 1828–1830. évi országos bizottság kereskedelmi munkálatában	615

DOKUMENTUM

<i>Kertész Balázs:</i> A magyarországi obszerváns ferencesek 1499. és 1518. évi konstitúciónak prologusa	643
---	-----

A közjó Bessenyei György *Tariménes útazása* című regényében (1804)*

Az államregények a 18. századi irodalom népszerű olvasmányai voltak, amelyek a létező államberendezkedések kritikáját egy ideális államforma részletes bemutatásával kapcsolták össze, s mindezt egy erkölcsnemesítő felfogás szolgálatába állították. Ennek a regénytípusnak az egyik alapvető eszköze az utazás volt: a főhős kívülről kerül be a különböző kormányzati formákat követő társadalmakba, s idegenként ismerkedik meg azok előnyeivel és hátrányaival. Ez a külső pozíció lehetővé teszi az egyes jelenségekre való rácsodálkozást éppúgy, mint az állam működésének aprólékos bemutatását. Az idegen utazó nézőpontjának a kulturális összemérhetetlenségeket láttató eleme olyan szemléleti keret, amely eltérő poétikai lehetőségeket kínál; az államregények mindenestre az első olyan regénytípust jelentik, amelyek a magyar irodalomba integrálják ezt a nézőpontot.

A műfaj¹ népszerűségét mutatja, hogy – ezúttal csak néhány fontos csomópontot ragadva ki – 1784-ben már magyar fordítása is elkészül az ókor egyetlen államregényének, Xenophón *Kyropaideájának* Szilágyi Sámuel és Szilágyi Márton jóvoltából – a munkát még Szilágyi Sámuel kezdte meg, betegsége miatt azonban fia fejezte be, s aztán az ő neve alatt is jelent meg (*Cziropedia: az az: Kxenofonnak a' Czirus Király' Életéről Neveltetéséről, és Viselt Dolgairól Irott Historiája*). Ebben a könyvben az idősebb Cyrus uralkodásának példáján keresztül lehet felmérni a bölcs kormányzás kritériumait s azokat az intézményeket, amelyek az állam helyes működését lehetővé teszik. Fénelon nagy sikerű francia államregénye, a *Télémaque* (1698) két teljes fordítást is kapott magyar nyelven, előbb Haller László (1755), majd Zoltán József ültette át (az 1753-ban elkészült fordítást 1783-ban adták ki Kolozsvárott), s összesen hat kiadásban látott napvilágot magyarul, verses feldolgozása éppúgy volt, mint ahogy dramatizálása is elkészült. Ez a nagy terjedelmű regény Homérosz *Odüsszeiájának* kezdetéből indul ki: az otthon maradt Télémakhosz apja, Odüsszeusz keresésére indulván, sorra járja a görög szigeteket, hogy felkeresse atyja egykori, már hazatért harcostársait. Ez az utazás ad alkalmat arra, hogy Fénelon (s nyomában a két magyar fordítás) a különböző

* A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült, melynek vezetője Debreczeni Attila, és az OTKA (K K108831) támogatásával jött létre.

¹ Az államregény tradíciójának részletesebb bemutatását ld. Nagy Imre: Utazás egy regény körül. Bessenyei György „Tariménes útazása” című regényének filológiai elemzése. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, [Pécs], 1998. 117–139.

uralmi típusokkal ütköztesse főhősét. Nála Telemach előbb Kalypso szigetére vetődik, s utána kerül Idomeneus király országába, amely Telemach kísérőjének, Mentornak a segítségével tökéletes alkotmányos berendezkedést ér el. A műfaj egykorúan igen népszerű francia darabjának, Jean-Jacques Barthélemy *Anacharsis*-sának (1787) igencsak megkésve készül el a magyar fordítása: Deáki Filep Sámuel 1820–1821-ben Kolozsvárt adta ki a művet magyarul hét kötetben. Ez a kései dátum azonban jól jelzi azt is, hogy az államregény iránti érdeklődés nem enyészik el a 18. századdal, ráadásul a magyar változat elkészültét már az 1790-es években több olyan utalás és apróbb fordításrészlet előzte meg, amely Barthélemy munkájának magyarországi ismertségét bizonyítja. Az *Anacharsis*-ban egy szkíta herceg utazza be az ókori Görögország tájait, s ilyenformán szembesül az uralmi formák változatosságával. A könyv az államregény műfaját egyfajta enciklopédikus művelődéstörténeti érdeklődéssel párosítja, s hazai népszerűségét csak fokozhatta az a tény, hogy szkíta főhőse révén a magyar őstörténethez is hozzákapcsolhatónak mutatkozott, a szkíta–hun–magyar azonosság tételezése jegyében.² Az államregény alapszerkezetének különleges változatát képviselte Ludwig Holberg nagy sikerű latin nyelvű regénye, amelynek magyar fordítását *Klimius Miklós* címmel 1783-ban Györfi József adta ki a szerző nevének említése nélkül.³ Ebben a könyvben a főhős egy gödörbe esvén, egy föld alatti utazás részese lesz, a Föld belsejében fedezve föl egy másik világot, amelyet különböző, nem antropomorf lények (intelligens, mozogni is képes fák) népesítenek be. A subterraneus (föld alatti) világ mint a fantasztikum hordozója még jóval később is képes volt népszerű kalandregény keretévé válni: Jules Verne *Utazás a Föld középpontja felé* című könyve a 19. század második felében hasonló alapgondolatból indul ki. Csakhogy Holberg főhősének utazása nem a földtörténeti múltba irányul: az extrém lények alkotta társadalom az emberi társadalom kormányzati formáinak szatirikus körképévé válik.

Az önálló magyar államregény megszületése a műfaj hazai népszerűsége kapcsán nem meglepő; annál sajátosabb viszont, hogy viszonylag későn került rá sor, s a műfaj akkor sem önmagában valósult meg, hanem más regénytípusokkal kontaminálódva.⁴ Bessenyei György *Tariménes utazása* című regényét⁵ 1804-re fejez-

2 A regényről bővebben ld. *György Lajos*: Az anekdota – A magyar regény előzményei. Tanulmányok. Kriterion, București, 1988. 250–272.

3 [*Ludwig Holberg*]: Klimius Miklósnak Föld alatt való útja, melyben a' Földnek ujj tudománya, és az őtödik birodalomnak historiája adattatik elől: B. Abelinus könyvesházában találtatott, és deák-ból magyar nyelvre fordítatott Györfi Jó'sef által. Patzko Ferentz Ágoston, Po'sony, 1783.

4 A szakirodalomban persze többféle meghatározás született a regény típusára, azaz abban nincs konszenzus, hogy a *Tariménes utazása* államregény lenne, noha ilyen formaelvek jelenlétét mindenki elismeri. A műfaji meghatározás szempontjából igen tanulságos *Fried István*: Jegyzetek Bessenyei György Tariménes utazása című regényéhez. Irodalomtörténeti Közlemények 85. (1981) 211., valamint *Nagy Imre*: Filozófia, állambölcelet, utópia, szatíra. Bessenyei György Tariménes utazása című regényének műfaj történeti háttere. In: Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére. Szerk. Szajbély Mihály. Magvető, Bp., 1999. 68–82.

5 Kritikai kiadása (amely egyben csupán a regény második megjelenése): *Bessenyei György*: Tariménes utazása. S. a. r. Nagy Imre. Balassi, Bp., 1999. (Bessenyei György Összes Művei).

te be, írója utolsó alkotói periódusának legfontosabb darabjaként, első teljes megjelenésére azonban csak 1930-ban került sor, ilyenformán szinte teljesen kizáródott a magyar irodalmi hagyományból.⁶

A regény címszerzője, Tariménes vidéki nemes család gyermekeként természetes értelemmel nő fel ugyan, de a nagyvilág szokásaival nem ismerős: apja kívánságára ezért nevelője kíséretében indul el utazásra. Alapvetően tehát Tariménes az, aki Totoposz országba érkezvén a kívülről érkező megfigyelő, az idegen nézőpontját képviseli – ám ebben a szerepben szinte érkezése után azonnal felbukkan egy másik, markánsabb figura is, Kirakades, a vadember, aki Totoposz legbölcsebb emberének, Trézéninek a kíséretében avatgat be a civilizáció világába. Az egy társaságba kerülő Tariménes és Kirakades kettősében ettől kezdve – a regény első felében – Kirakades szemlélete lesz a meghatározó, olyannyira, hogy előtérbe kerülése erősen szatirikus jelleget kölcsönöz az emberi társadalom bemutatásának: a jelenségeket a narrátor először ugyanis Kirakades nézőpontjával azonosulva, azaz egyszerű természeti jelenségekhez hasonlított értelmetlenségekként mutatja be, s csak utána adja meg a saját kulturális viszonyrendjükben elfoglalt helyüket. Bessenyei ezen a ponton a vadember nézőpontját erőteljes és jogos civilizációkritikaként kezeli – annak ellenére, hogy Totoposz és különösen annak uralkodónője, Arténis az ideális kormányzati forma képviselője lesz a regényben.⁷ Ez a tökéletesség azonban nem a mindennapi élet vagy a szociokulturális viszonyok alapján, hanem a törvényhozás működésével mutatattik be – ezért van szükség arra, hogy a regény első fele igen nagy terjedelemben s kissé aránytalan módon a totoposzi országgyűlés működését, vitáit és törvényeit írja le szinte államtudományi értekezésre emlékeztető módon. Ez a fikcionált országgyűlési működés azokból a tapasztalatokból és ismeretekből nő ki, amelyek Bessenyeihez a magyar országgyűlés legutóbbi időszakával kapcsolatban eljutottak. Persze az író – tudomásunk szerint – személyesen nem vett részt egyetlen diétán sem, tudása tehát nem saját élményeiből eredt, noha a vármegyei politizálásban való részvétele kapcsán nem lebecsülhető ismereteket szerezhettek az országos politika legfontosabb kérdéseiről is.⁸ A regénybeli országgyűlés leírása modellszerű és ideális világ, még túlzásaiban és torzításaiban is – ezért nem tűnik meggyőzőnek a konkrét minták keresésében egy-egy történeti országgyűlés menetével vagy ügyrendjével való egybevetés. Bessenyei ugyanis nem valamely pontosan meghatározható diéta paródiáját akarta regényében bemutatni, hanem az országgyűlés ideáltipikus sémájába illesztett bele korjelző mozzanatokot. A mű ezért képes jól tükrözni a 18. század végi, 19. század eleji magyarországi politikai gondolkodás kereteit, s ebben a minőségében társtalán alkotásról van szó a kései rendiség korszakában: Bessenyei regénye mellett

6 Bessenyei utolsó írói korszakának bemutatására az egész életpálya és életmű közegében ld. *Gálos Rezső*: Bessenyei György életrajza. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Bp., 1951. 316–332.; *Szaunder József*: Bessenyei. Művelt Nép, Bp., 1953. 115–148.

7 Erről ld. még *Laczházi Gyula*: Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában. Ráció, Bp., 2014. 147–153.

8 Bessenyei vármegyei környezetéről ld. *Csorba Sándor*: Bessenyei György világa. Argumentum, Bp., 2000. (Irodalomtörténeti Füzetek 145.)

hasonló fikciós karakterű bemutatás nem született az országgyűlés intézményéről. Ráadásul Bessenyei államjogi fejtegetései nem is csak a regényben bukkannak föl, kései műveiben ugyanis számos konkordanciát találhatunk az ott kifejtett nézetek párhuzamaként.⁹

A regényben ábrázolt totoposzi országgyűlés nem szokásos, rendszeresen ismétlődő alkalom, hanem kivételes pillanat: azért hívja össze az uralkodó, hogy „Országának belső titkos sebeit fel fedezvén, azokat orvosolja”.¹⁰ A kifejezetten alapító (vagy újraalapító) szerepűnek szánt tanácskozás jellegét tekintve erősen felidézi az 1790–1791. évi országgyűlést, amelyen döntés született a rendszeres bizottsági munkálatok megkezdéséről (1791:67. tc.), azaz a javítandó, megoldandó kérdések felvetéséről és megoldási javaslatok kidolgozásáról. A regényben azonban ez másféle folytatást kap: a diéta kezdetén Arténis saját magáról leválasztja a királyi méltóság attribútumait („a’ Korona, Királyi-páltza, alma, egy gyöngy, gyémánttal kirakott sik arannyal öszve szőtt varrott bársony párnánn az Asztalra tétetik”),¹¹ azaz megkülönbözteti emberi lényét és a képviselt hatalmat, s ő maga visszavonul a tanácskozástól, hogy személyével ne befolyásolja a döntéseket. A leírt gesztus szinte végletes formában mutatja föl a hatalmi ágak szétválasztásának montesquieu-i elveit azzal, hogy a király nem is vesz részt a törvényhozás munkájában (még szemlélőként sem), az ő feladata csupán a meghozott törvények alkalmazása lesz. Tehát még a meghozott törvények szentesítésével sincs kihagyhatatlan szerepe.¹² Ahogyan ez a regényben meg is fogalmazódik Arténis üzeneteként, amikor mégis megpróbálják visszahívni az országgyűlésbe: „valamit a’ Haza önnön boldogságának előmozdítására meghatározna, azzal ellenkezni nem kívánna; hogy Ő is országló hatalommal, méltósággal lévén fel ruháztatva, az Ország’ elméjével, azaz maga magával ellenkezésbe nem jöhet”.¹³ (Egyébként éppen a visszahívás szándéka mutatja, hogy Arténis regénybéli gesztusa nem valamely hagyomány szentesítette eljárás, hanem merőben új és innovatív gesztus.) A megvitatandó kérdések közül elsőként a „Vitézlő Rendet a’ Dólgózó Néphez” kapcsoló törvényekről, vagyis, mondhatjuk, a nemesi és jobbágyi jogállás viszonyai kerültek sorra. A vita leírása alapvetően a korporális metaforika keretében valósul meg, azaz a testrészek mintájára elgondolt állam egymással nem helyettesíthető elemeinek tudatosításával és egymásra utaltságuk elismerésével találkozunk az érvek között. Voltaképpen az egy test tagjaiként funkcionálisan megoszló feladatok

9 A párhuzamokra számos példa: *Fried I.*: i. m. (4. jz.) 213–218. A regény gondos kontextualizálását ld. Nagy Imre könyvében: *Nagy I.*: Utazás egy regény körül i. m. (1. jz.) 99–116.

10 *Bessenyei Gy.*: i. m. (5. jz.) 219.

11 Uo. 224.

12 Ahogyan ezt a „földmíves népet” védő törvények kapcsán a regényben olvashatjuk, a végző szó nem az övé: „E’ Második Ülésbenn elébb is a’ Földmíves egész Polgári Társaság tétetik ki tárgyúl. Minekutánna Arténis és a’ Vitézlő Rend, e’ nagy Országos de nem Országló Testnek sorsát, szükségés létét, érdemét egy felől más felől pedig Országló-értelem nélkül maradt gyengeségét megtekintették ’s fontolták: Végre az Országnak röllok megtett Határozásait kezdették kimondani; eleibe terjesztvén azokat a’ Felsőges Tanátsnak, helybehagyattások végett.” Uo. 234.

13 *Bessenyei Gy.*: i. m. (5. jz.) 224.

indokolják meg az állam teljes harmóniáját megteremtő új törvényeket, amelyek megóvják a túlkapasoktól a „földműves” népet.¹⁴

Ez a logika azonban már nem érvényesül a regénybéli országgyűlési vita második eleménél, amely a vallási élettel kapcsolatos törvényekre vonatkozik. A szatirikusan ábrázolt egyházügyi viták ugyanis nem a társadalmi munkamegosztással és az állam összhangjával hozzák kapcsolatba a rendezendő vitás kérdéseket. A meghozott törvények tendenciaszerűen az állam és az egyházak szétválasztására épülnek, a felekezeti hovatartozást személyes választás útján kívánják meghatározni, s a különböző egyházak eltartására is a közösségi finanszírozást tartják követendőnek. Fontos az a kitétel, amely az uralkodó státuszához mérten határozza meg az egyházak helyzetét: „Mivel Artenisnek Törvényes Országló hatalma felett, tsak az Isteneknek hatalma van, valaki attól itt függni nem akar, Király, Haza ellen való Szentség törőnek és átoknak mondatik ki.”¹⁵ A törvényhozásról szóló két szövegrész voltaképpen egyetlen alapkérdéssé kapcsolódik össze: az állam legfőbb hatalmát és a közjót képviselő uralkodónak¹⁶ az alávett ország egyházi rendjei fölött kell állnia, s teljes jogkörét semmiféle lelkiismereti vagy transzcendens kérdés sem korlátozhatja.

Ugyanakkor Arténis egyénisége mint a jó király eszményi megvalósulása jellemzettetik. Ezen a ponton a regény igen világosan mutatja be azt az Arisztotelész *Politika* című művéből eredeztethető s még a 18. századi államelméleti gondolkodást is meghatározó alapelvet, hogy az uralmi formák három alaptípusa (az egyeduralom [monarchia], a kisebbség uralma [arisztokrácia] és a többség uralma [politeia]) közül egyik sem eleve magasabb rendű a többinél, és mindegyik helyes működése mellé oda lehet tenni annak elfajult változatát is.¹⁷ A regényben Arténis morális tulajdonságai jelentik a legfőbb biztosítékot arra, hogy a királyból nem lesz zsarnok (az itteni szóhasználattal: despota) – ám ehhez az állam helyes törvényeire is szükség van. A dilemma igazán élesen merül föl Tariménes és mestere, Trézéni egyik beszélgetésében: „Ki ne szeretné, mond Tariménes, Árténisnek parantsolatját? – Akármelley kegyelmesen parantsoljon, felel Trézéni, de mihent Hazájának Törvénnye ellen és a’ felett parantsolhat, ha Angyal is személyében, hivatalában Despota. Inkább legyenek Törvényeink hibások, mint Angyaloknak is olly szabad tettzések alá vessük, hogy azokat akarunk ellen és kívánságunk felett magok szabadonn igazgathassák, változtathassák, azaz eltörölhessék.”¹⁸ A regényben ugyanis világosan fölrajzoltatik a dilemma, amelyet Trézéni magyaráz el Tari-

14 A védelmükben meghozott törvények paragrafusokba sorolt felsorolását ld. uo. 234–237.

15 *Bessenyei Gy.*: i. m. (5. jz.) 253.

16 Róla a regény egy későbbi helyén Trézéni a következőt mondja Kirakadesnek: „Az a’ köz-ból-dogság, felel Trézéni, Árténis, kit már megismértél. Ó a’ Törvény igazságának kiszolgáltató eszköze, és a’ köz-jónak parantsoló szája. Az Országló Hatalom ő benne, halandó létének egységét el törölvén, személyét néppé tette, ki is tiz, és több Milliő Emberekbül öszve alkotott Sokaság már edgyetlen egy magában.” Uo. 271.

17 Vö. *Arisztotelész*: *Politika* III. 1279a. Az általam használt kiadás: *Arisztotelész*: *Politika*. Ford. Szabó Miklós, bev., jegyz. Simon Endre. Gondolat, Bp., 1984.

18 *Bessenyei Gy.*: i. m. (5. jz.) 317.

ménesnek, amikor az a következő kérdést veti fel: „hogyan az Országnek elméjét Arténisnek akarójánál sem böltsebbnek, sem igazabbnak nem látja, annyira, hogy ő élő nyelvel, szájjal tsak az, a' mi Orzága a' Törvényel. Kezeit ezek által megkötni, annyi, mint a' köz jóval ellenkezni.”¹⁹ A mester erre reagálva hívja fel a figyelmet arra, hogy éppen a törvények garantálják azt, hogy ha az eszményi királyt kevésbé rátermett, az emberi gyöngeségnek inkább kitett utódok követik, az mégse veszélyeztesse az állam működését. Mert „Nem a' Királyjal van baj, hanem az ember bajoskodik magával a' Királyi széken”.²⁰ Vagyis fölmerül a zsarnokság lehetősége, s ennek kiküszöbölése a jó törvényekkel lehetséges – persze ez a gondolatmenet nem számol a magát minden törvényes határon kívül helyezni képes zsarnok felbukkanásával, mert erre a regényvilág láthatólag nem ad módot. Mind ezt erőteljes kontrasztként a regény második felében felbukkanó konfliktus emeli ki: a szomszéd ország, Jajgádia uralkodója, Buzorkám el akarja ugyanis foglalni Arténis birodalmát. Buzorkám személyében a zsarnok típusa közvetlenül is megjelenik a regényvilágban. Arténishez intézett hadüzenete például szinte katalógus-szerűen foglalja össze mindannak az antitézisét, amely Totoposzt jellemzi: „Király é az, ki tsak annyiban Uralkodhatik, a mennyiben Népének kedvét keresheti? ki minden tselekedetiben azoktól függ, a kikenn Uralkodni láttatik?”²¹ A kirobbanó háborúban elszenvedett veresége azonban egyrészt Totoposz uralmi formájának a katonai erejét mutatja, másrészt pedig lehetőséget ad arra, hogy a hatalmi vákuumba került, elfoglalt Jajgádia saját kormányzati formájának megválasztásával példát adjon az egyedül helyénvaló kormányzás megcélzására. A regény ezen passzusai-ban olvasható államelméleti fejtegetések egyértelműen a királyság mellett érvelnek. Példázként felbukkan ugyanis az a lehetőség is, hogy létezik olyan ország, „hol a hazának királyi viselt dolgai a leg alsó községnek ítélet tétéleitül füg: hol a leg tanultab hadi vezéreknek, tanátsosoknak érdemeket, hibájokat a szántók, vetők, kapások, kaszások, tsizmadiák, vargák itéllik: az az, büntetik 's jutalmazák”.²² Jajgádiában is megtörténik a kísérlet erre, de a „nép” tagjainak, a kétkezi munkával foglalkozó iparosoknak a törvényhozásba való bekapcsolása komikus kudarcot eredményez – így a megvalósult „népképviselő” alkalmatlannak bizonyul a hatalmi úr kitöltésére. Marad a királyság újraalapítása, amely persze a zsarnokság lehetőségének kizárásával valószínűsíthető meg. Az Arténis képviselte eszmény ilyenformán nem magába záruló utópiának bizonyul, hanem kiterjeszhetőnek, exportálhatónak mutatkozik. Bár ez utóbbi sem kétely nélküli lehetőség. Hiszen Jajgádia országgyűlése nem amellet dönt, hogy Arténis birodalmához csatlakozzon, hanem saját soraiból választ királyt magának Arténis győztes hadvezérének, Szidiopolinak a javaslatára, s ilyenformán kérdéses marad, a választott személy, Bodorozkuli vajon rendelkezik-e mindazon képességekkel, amelyek Arténis uralkodását jellemzik, illetve az uralkodásának korlátait garantáló intézkedések tény-

19 Uo. 290–291.

20 Uo. 292.

21 Uo. 403.

22 Uo. 478.

leg kizárják-e a zsarnokság lehetőségét. Ezt az eshetőséget (s ezt a kételyt) azonban a regény nem hangsúlyozza, csak nyugtalanító lehetőségként, megoldatlanul lap-pang a mű világában.

Az alapvetően helyesnek mutakozó totoposzi berendezkedés és Kirakades markáns, bár néha együgyűnek tűnő civilizációkritikája mindazonáltal kölcsönösen kiegyenlíti egymást, hiszen egyik sem minősül érvénytelennek: a narrátor enyhén szarkasztikus minősítései mindkettőre kiterjednek. Kirakadesnek a totoposzi társadalomba való beépülésével azonban a regénynek ez a része be is fejeződik, bár Kirakades egy-két jelenet erejéig a későbbiekben is feltűnik, s a második rész nemcsak a tematikát, hanem a szemléletet is módosítja. Innentől ugyanis ismét Tariménes lesz a főszereplő, akinek ezután a szerelemmel és a párválasztás kérdésével kell szembenéznie, noha a Jajgádiával folytatott háborúság ábrázolása ezt is késlelteti. A szerelem házasságba vezető útjának az ábrázolása persze újabb variációja az eltérő kulturális kódok bemutatásának.²³ Ez különösen az innentől újra felerősödő valláskritikában jelenik meg. Tariménes kényszerű áttérése kedvesének, Tomirisnek a vallására jó alkalmat ad arra, hogy az Isten – a regényben egyébként végig: Jupiter – különböző módon való tiszteletének külsőségei erősen szatirikus formában jelenjenek meg, de a Trézéni képviselte bölcs elv, az összes felekezetben közös isteni tartalomnak a lelkiismeret antropológiai lényegére való visszavezetése megnyugtató lezárást ad ebben a vonatkozásban is. Ez a kettősség is arra mutat egyébként, amire a regény lezárása, hogy tudniillik Tariménes feleségével inkább szülei vidéki házába vonul vissza, elkerülendő a nagyváros kísértéseit, amelyek egy idő után megronthatják az asszony szerelmét: Totoposz eszményi mivolta nem csekély mértékben, folyamatosan irónia alá van vonva. Bessenyei regénye tehát az államregény szerkezeti elvét követve egy korlátozott utópiát valósít meg – hiszen a főhőse végső soron önként és boldogsága érdekében hagyja ott a megismert és megtapasztalt államot, vagyis saját magát mégiscsak integrálhatatlannak érzi.

A közjót megvalósítani törekvő ideális állam még egy fikció keretében sem bizonyult lakhatónak a 19. század eleji Magyarországon. Legalábbis Bessenyei György felfogása szerint. A közjő megmaradt ugyan eszménynek, de sajnálatos módon elérhetetlenné vált. A regényben ez váratlanul és logikailag előkészítetlenül következik be – de a magyarázat vagy a lélektani hitelesítés elmaradása akár jelentést is hordozhat: Bessenyei György ezen a ponton olyan ellentmondásokhoz jutott, amelyet a rendelkezésére álló regénytechnikai eszközökkel nem tudott megoldani. Maradt tehát egy talányos zárlat.

23 Bessenyei regényének szerelemábrázolására ld. *Penke Olga*: Műfaji kísérletek Bessenyei György prózájában. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008. (Csokonai Könyvtár 42.) 167–188.

MÁRTON SZILÁGYI

THE COMMON GOOD IN GYÖRGY BESSENYEI'S NOVEL *TARIMÉNES ÚTAZÁSA*
(THE JOURNEY OF TARIMENES) (1804)

The study analyses the state-novel that was written by György Bessenyei (1746?–1811) in the last section of his life, and remained unpublished then. It chiefly explores the picture the novel draws about ideal government, and the way it imagines the working of parliament in the world of idealized kingship. This work, a late Hungarian adaptation of a genre that had been representative throughout the 18th century, uses its utopia-like structure to present political questions that were on the agenda in contemporary Hungary: the key motif is the state that creates harmony in both the agrarian world and among the various religious confessions. In the novel this ideal monarchy also proves its strength on the battlefield: it defeats the aggressive country in its neighbourhood, governed tyrannically, and exports its own form of government into the political vacuum that evolves after the fall of tyranny. The novel ends in a rather mysterious way: the ideal state, governed by a beautiful and wise queen, proves unable to integrate the novel's hero, a visitor coming as a guest from outside. Married in the meantime, this protagonist, instead of settling there, decides to return with his bride to the provincial house of his parents. Thus, the ideal state, while embodying the common good, cannot serve as the worthy framework of individual happiness even in a fictional novel.

CONTENTS

THE COMMON GOOD IN THE DISCOURSES OF THE LATE ANCIEN RÉGIME IN HUNGARY

István M. Szijártó: The Concept of Common Good in Early Modern Political Discourse	499
Henrik Hönich: “Public Happiness” and “Common Good”. On the Terminology of <i>The True Patriot</i> by Zsigmond Osvald	505
Zsolt Kökényesi: The Training of Useful Citizens. The Relations between Common Good and Education in the 18th-Century Habsburg Monarchy	519
Márton Szilágyi: The Common Good in György Bessenyei’s Novel <i>Tariménes útazása</i> (The Journey of Tarimenes) (1804)	533
György Miru: Moral Values and Divisible Goods in the Political Thinking of the “Reform Era”	541

STUDIES

Patrice M. Dabrowski: “Discovering” the Carpathians. Encounters between Lowlanders and Highlanders in the 19th Century	555
Rubén González Cuerva: “The prodigious Transylvanian prince”. The “long war” against the Ottoman Empire (1593–1606) in the Mirror of the <i>relaciones de sucesos</i>	565

WORKSHOP

Petra Mátyás-Rausch: The Mining Region of Szatmár in the First Years of Gábor Bethlen’s Rule (1613–1619)	585
Dávid Turbucz: “Francis Joseph Sent a Message”. Imperial Birth- and Namedays during World War I	603
Adrienn Kapitány: Traffic-Related Proposals in the Commercial Elaborations of the National Committee of 1828–1830	615

DOCUMENTS

Balázs Kertész: The Prologue of the 1499 and 1518 Constitutions of the Observant Franciscans in Hungary	643
--	-----

E számunk szerzői

HÖNICH HENRIK, megbízott kutató (Molnár Tamás Kutató Központ) • KAPITÁNY ADRIENN, PhD-hallgató (ELTE) • KERTÉSZ BALÁZS PhD, tud. kutató (Országos Széchényi Könyvtár) • KÖKÉNYESI ZSOLT, tudományos segédmunkatárs (ELTE) • MÁTYÁS-RAUSCH PETRA PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • MIRU GYÖRGY, a történelemtudományok kandidátusa, egy. docens (Debreceni Egyetem) • PATRICE M. DABROWSKI PhD, tud. munkatárs (Bécsi Egyetem) • RUBÉN GONZÁLEZ CUERVA PhD, tud. kutató (Spanyol Nemzeti Kutatási Tanács, CSIC-IULCE) • SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, a történelemtudományok kandidátusa, egy. docens (ELTE) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • TURBUCZ DÁVID PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI)

ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható